

Ett myntfynd från Jaakkima från tiden för Karl X Gustavs ryska krig

Nära etthundra år har förflutit sedan Mynt- och medaljsamlingen vid Kejserliga Alexanders-universitet i Helsingfors fick mottaga en i Jaakkima socken i Metsämikli by funnen kopparmyntskatt. Det anmärkningsvärda men dock fortfarande föga kända fyndet kom till universitet tjänstevägen. Den 22 juni 1881 anmälde Viborgs läns guvernör till Senatens civilexpedition, att inhysingen Grigori Ivanov Hyöppinen vid grävning i en åker på hemmanet nr 7 i Metsämikli by av Jaakkima sn på nordvästra sidan av Ladoga hade påträffat en gammal och mycket lappad kopparkittel innehållande fem plåtar, nämligen 4 daler 1649, 2 daler 1649, 1650 och 1651 samt 1 daler 1653. Vidare fanns det i kitteln inte mindre än 707 stycken kopparettören från Gustav II Adolfs och Kristinas tid. Liksom i fråga om tidigare myntfynd erbjöd civilexpeditionen fyndet till universitetet (brev nr 496/30.6.1881). Vid sammanträde den 14 september (§ 14) beslöt universitetets konsistorium att inlösa fyndet och avlät en skrivelse till Viborgs läns guvernör med anhållan om att fyndet måtte sändas till mynt- och medaljsamlingen. Kitteln med plåtarna och slantarna anlände till Helsingfors vid månadskiftet november-december, och efter det att de hade blivit rengjorda och vägda avsändes till upphittaren ett arvode om 135 mark 50 penni, eller en mark per skålpund koppar ökad med en åttendedel som kompensation för det antikvariska värdet. Vägningen hade givit som resultat 6 lispund $\frac{3}{8}$ skålpund (51 kg 159 g), av vilket plåtarnas andel var 2 lisp. 11 skålp. (21 kg 675 g), slantarnas 3 lisp. 4 skålp. (26 kg 200 g) samt kittelns $5 \frac{3}{8}$ skålp. (2 kg 184 g) (Brevregistr. 30.12.1881).

Skatten från Jaakkima väckte genast intresse bland sakkunniga, främst på grund av dess plåtar. Mynt- och medaljsamlingens dåvarande föreståndare professor Wilhelm Lagus berättar i det andra häftet av sina *Numismatiska anteckningar*, att en svensk numismatiker redan år 1881 hade granskat fyndet och att han i sinom tid skulle publicera resultaten av sina forskningar (Lagus 1881, s. 131). Ingenting synes emellertid ha blivit av detta. Intendent Thorsten Waenerberg nämner dock fyndet i sin artikel "Om förekomsten av plåtmynt i Finland" (Waenerberg 1894, s. 148). Fyradalerplåten 1649 samt

tvådalerarna 1649, 1650 och 1651 är fortfarande de enda i sitt slag i de numismatiska samlingar, som numera förvaras i Finlands nationalmuseum. Tvådalerplåten 1650 (Fig. 1) är helt unik emedan den inte nämns i någon publicerad katalog över Sveriges mynt. Av endalern 1653 finns det i samlingen tre exemplar, men enligt patinan är det dock möjligt att konstatera vilken plåt som kommer från Jaakkima. Det har således inte varit svårt att identifiera fyndets plåtar i universitetets samling, där en stor del av plåtarna saknar proveniens.

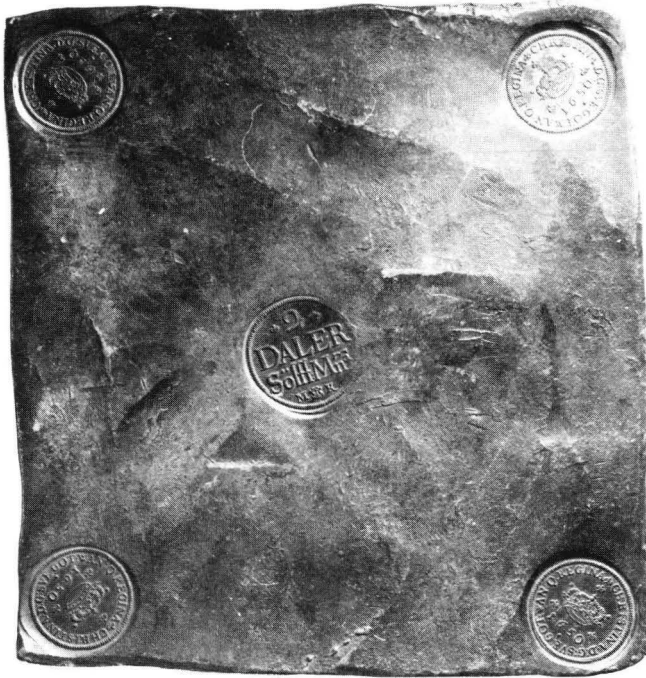

Fig. 1. 2 daler 1650, unikt plåtmynt från Jaakkima, Metsämikli fynd. 23 cm × 21 cm. HU 392:3.
Foto T.Talvio.

Stämplarna på Jaakkimaplåtarna (Fig. 2—6) är särdeles välbevarade, och man kan tänka sig, att de mindre plåtarna skulle ha legat nederst i kitteln under slantarna och sålunda undgått kontakt med jordens syror. På grund av sin storlek har fyradalern troligen varit lagd ovanpå kitteln; man kan tydligt iakttaga, att dess stämplor är mera korroderade.

Alla fyndets plåtar har präglats i Avesta under Markus Kocks myntmästar-tid, vilket framgår av pilskölden mellan bokstäverna M K i deras mittstäm-plar.

2

3

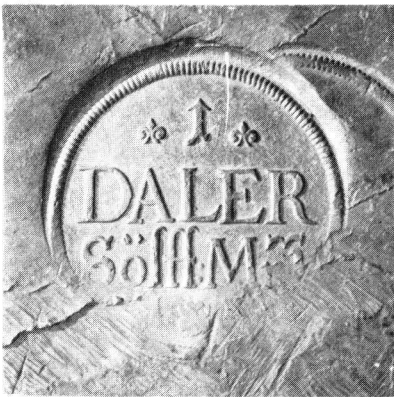

4

Fig. 2—6. Plåtmynt från Jaakkima, Metsämikli fynd. HU 392:1—5. Till vänster mittstämplar, till höger hörnstämplar. Skala 1:1. Foto P. Sarvas.

5

6

Efter de under åren 1644—45 präglade tiodalerplåtarna började myntningen av plåtar på nytt i valörerna fyra, två och en daler just år 1649, enligt ett kontrakt som hade uppgjorts mellan drottning Kristina och myntmästaren Kock (Stiernstedt 1863, s. 129—130). Präglingen skedde i överensstämmelse med den sk. kopparens till myntplåtar tredje utmyntningsgrund. Såsom framgår av nedanstående tabell avviker Jaakkimaplåtarnas vikter endast 9—22 g av de här inom klammer givna föreskrivna vikterna.

4 daler 1649	7267 g	(7246 g)	Fig. 2
2 daler 1649	3630 g	(3623 g)	Fig. 3
1650	3655 g		Fig. 4
1651	3608 g		Fig. 5
1 daler 1653	1790 g	(1812 g)	Fig. 6

På grund av överensstämmelsen mellan de föreskrivna och de reala vikterna är det något förvånande, att plåtarnas totalvikt 19 kg 950 g avviker från den år 1881 erhållna vikten, 21 kg 675 g, med nästan 2 kg.

Även de 707 kopparörena fogades i sin tid till universitetets systematiska samling av svenska mynt. Det är emellertid inte mera möjligt att identifiera dem. Att ge sig i kast med detta skulle förutsätta en totalinventering och analys av hela samlingen, vars äldre förvärv numera endast kan rekonstrueras på grund av sådana kriterier som konserveringsgrad och patina. I samlingen ingår flere tusen kopparmynt från Gustav Adolfs och Kristinas tid och emedan man inte alltid känner till de exakta årtalen för de mynt som är representerade i fynden, är ett sådant rekonstrueringsarbete överhuvudtaget möjligt endast i ringa omfattning. Detta försvåras ytterligare av det faktum, att man vid sekelskiftet ofta bytte bort dubletter från fynden, t.ex. drygt etthundra exemplar av just Gustav Adolfs och Kristinas kopparmynt.

Fig. 7. Kopparkitteln från Jaakkima, Metsämikli fynd. Höjd: 16 cm, diameter vid mynningen: 32,7—33,8 cm. HU 392. Foto T. Talvio.

Som totalvikt för fyndets ettören fick man år 1881 26 kg 200 g. Detta ger ca. 37 g för ett mynt, vilket motsvarar ungefär medelvikten mellan Gustav Adolfs ören, som vägde 28,3 g, och Kristinas ören, som vägde 51,5 g (Wallroth 1918, s. 60, 72). Eftersom man inte vet hur pålitlig den år 1881 erhållna siffran är, finns det emellertid inte anledning att här försöka räkna ut den exakta proportionen mellan de två myntslagen.

En kittel som motsvarar beskrivningen av kitteln i Jaakkimafyndet kan inte återfinnas i myntkabinettet. I Nationalmuseet har man dock sedan länge i det

s.k. järnåldersmagasinet förvarat en med många etiketter försedd kittel (Fig. 7), som saknar inventarienummer och som uppenbart härrör från ett jordfynd. Om Jaakkimakitteln vet man enligt arkivuppgifter, att den var "mycket lappad" och vägde $5 \frac{3}{8}$ skålpund. Den onummerade kitteln i museet väger 2 kg 390 g eller $5 \frac{5}{8}$ skålpund. Eftersom plåtarnas vikt inte heller helt överensstämmer med den år 1881 angivna vikten, är en avvikelse på 106 g eller $\frac{2}{8}$ skålpund knappast betydelsefull. Man kan således utgå från att den onummerade kitteln med all sannolikhet är densamma som inhysingen Hyöppinen hittade i Jaakkima.

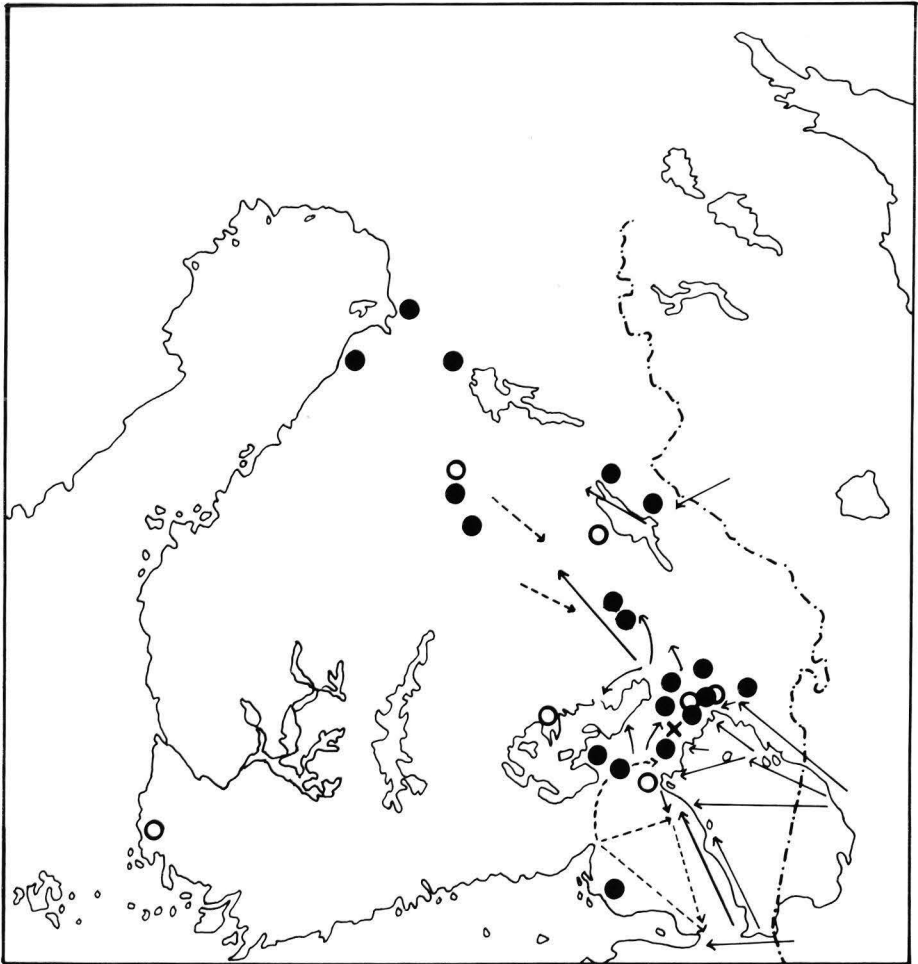
Kitteln är 16 cm hög, och dess diameter vid mynningen är 32,7—33,8 cm. Den är hopsatt av tre kopparplåtar, botten av en och sidorna av två, som har sammanfogats med nitar. Randen är böjd utåt ca. 1 cm. Man ser tydligt, att kärlet har varit i flitig användning före den blev gömd i jorden. Kitteln har lappats inte mindre än sju gånger och ett av dess öron saknas. Den tillhör en typ med ringformiga öron, som i Skandinavien har varit i bruk under 1200- och 1300-talet (Kivikoski 1943 och där anförd litteratur). I Finland synes typen har levat länge. Intendent Pekka Sarvas har vänligt påpekat för mig, att den förekommer i fynd ännu under 1700-talet.

Fyndet från Metsämikli i Jaakkima tillhör en särgrupp bland finska myntfynd från 1600-talet, kopparmyntskatterna med slutmynt från åren 1652—58. Dessa fynd, till antalet närmare trettio, är i synnerhet koncentrerade till operationsområdet för Karl X Gustavs ryska krig i östra Finland (Fig. 8). De består av Gustav II Adolfs ören och halvören, Kristinas ören och fjärdedelsören samt Karl X Gustavs fjärdedelsören; dessutom förekommer Kristinas och Karl X Gustavs plåtar av valörer från en daler ända upp till åtta daler. Andra metallföremål innehåller fynden inte med undantag av kitteln från Jaakkima, som har fungerat som behållare för mynten. (En annan plåtmyntskatt, från Kides, var packad i bastkorg och näverkont.) Största delen av fynden består enbart av kopparmynt i öresvalör, men två innehåller både slantar och plåtmynt — Jaakkimaskatten är den ena av dessa — och fem innehåller endast plåtar. Skatternas storlek varierar från 30 till 5833 runda mynt; i den största ingick också en plåt. De rena plåtmyntfynden består av 1—9 stycken. En detaljerad framställning av materialet i dessa fynd hoppas förf. kunna publicera i ett annat sammanhang.

I de flesta fynden är slutmyntet från 1652—54, dvs. från Kristinas tid. Bara några få har slutmynt präglade för Karl X Gustav, och två av dessa är plåtfynd. Den senare regentens fjärdedelsören förekommer med endast ett eller två exemplar per fynd. Det förefaller med andra ord som myntbeståndet i östra Finland under Karl X Gustavs regering till största del skulle ha bestått av kopparmynt från Kristinas tid.

Den tätaste fyndkoncentrationen ligger på Ladogas nordvästra kust, som

Fig. 8. Finska kopparmyntskatter med slutmynt från 1652—58

- Fynd i Nationalmuseets myntkabinet (inkl. Helsingfors universitetets samling) samt oinlösta fynd publicerade av Lagus (1900)
- Fynd med okänt slutmynt som till största delen består av Kristinas och Gustav II Adolf och/eller Karl X Gustavs mynt och som kan förmodas höra till denna tid
- × Jaakkima Metsämikli
- Offensivernas huvudriktningar
- - - -> Offensivernas huvudriktningar

under de båda krigssomrarna 1656—57 var föremål för ryssarnas häftigaste attacker (Lappalainen 1972, kartorna 4, 5, 10). Efter det ryssarna börjat anfallet från Olonets både till lands och sjöss den 3 juni 1656 blev hela Ladogakusten erövrade inom en vecka. Finlands försvarssystem hade som en följd av Kristinas fredliga östpolitik blivit illa skött, och Karl X Gustavs uppmärksamhet var dessutom riktad mot andra krigsområden så att trupperna inte räckte till vid östgränsen. Vid flere tillfällen krävde konungen att finska förband skulle flyttas till Baltikum, och en del av det finska kavalleriet opererade i Polen. Därtill kunde man inte alls lita på den ortodoxa befolkningsskikten i Karelens län. De ortodoxa var missnöjda med förhållandena, den betungande beskattningen och den lutherska kyrkans omvändelse. De hade förbindelser med ryssarna, inte endast religiösa utan också kommersiella. De såg ryssarna som befriare och anslöt sig till dem. Redan från och med den första krigsvintern flyttade ortodox befolkning i täta skaror till Ryssland, och vid krigets slut hade ca. 25 000 f.d. svenska undersåtar flyttat bortom östgränsen (Lappalainen 1972, s. 285).

Ofreden var inte begränsad till Ladoganejden. Ryska friskaror, med förstärkning av lokala ortodoxa bönder, spridde ödeläggelse längs hela östgränsen och i Savolax. Bl.a. blev Pälkjärvi och Tohmajärvi föremål för härjning. Ryssarnas stödjepunkt i Saimenområdet var Villala by i Kides, varifrån de företog anfall mot Kerimäki, Säminge, Pielisjärvi och andra orter (Lappalainen 1972, s. 160—164).

Nästan alla ifrågasatt kopparmyntfynd kommer från områden, där fienden rörde sig eller utgjorde ett hot. Fyndgruppens två yngsta fynd, med slutmynt från 1658, är från Nurmes och Utajärvi. Samma år anföll ryssarna Brahea på höjden av Pielisjärvi. Det rådde oro också i Österbotten, där rykten cirkulerade om fiendens framträngning ända till Jakobstadstrakten, och en del av befolkningen flydde till Sverige (Halila 1964, s. 435). Invånarna i västra Finland fick erfara kriget i form av ökat antal skatter och utskrivningar; ett reellt krigshot fanns i denna del av landet, där också säkra myntskatter från den ifrågasatt perioden saknas.

På svenska sidan förekommer ingen koncentration av fynd till Karl X Gustavs krigiska regeringstid (Sarvas 1969, s. 119), men kriget fördes ju utanför moderlandet och dess territorium var inte direkt hotat. Däremot finns det rikligt med skatter från Danmark från tiden för årens 1657—1660 krig, och deras geografiska utbredning överensstämmer med den svenska armeens marschrutter (Bolin 1964, s. 51). Dessa fynd har dock en annan sammansättning än de finska kopparmyntfynden från samma årtionde.

De östfinska myntfynden från tiden för Karl X Gustavs ryska krig synes således för sin del stöda Sture Bolins kända och mycket omdebatterade teori, enligt vilken skatterna avspeglar härjningar och krig (t.ex. Bolin 1964, s. 56;

Malmer 1973, s. 132—133). Såsom det hävdats både av Bolin själv och bl.a. Pekka Sarvas har skattnedläggning allmänt förekommit också under fredstiden, men kriget kan ses som en förklaring till att skatterna fallit i glömska (Sarvas 1969, s. 147—148). När det är fråga om det finska Karelen under 1656—58 års krig kan man särskilt lägga märke till den ovannämnda emigrationen av ortodoxisk befolkning som en bidragande faktor till detta.

LITTERATURFÖRTECKNING

- Bolin, S., 1962. *Ur penningens historia*, Lund.
- Halila, A., 1964. Suurvalta-aika. *Suomen historian käsikirja I*. toim. A. Korhonen, Porvoo.
- Kivikoski, E., 1934. Vaskikattilalöytöjä Pohjois-Savesta. *Aarni VI*, Kuopio.
- Lagus, W., 1888. Numismatiska anteckningar 1:2, Historik öfver finska universitetes mynt- och medaljkabinett. *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 47*, Helsingfors.
- Lagus, W., 1900. Numismatiska anteckningar II, Om mynt funna i Finlands jord. *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 60*, Helsingfors.
- Lappalainen, J. T., 1972. Kaarle X Kustaan Venäjän-sota Suomen suunnalla. *Studia Historica Jyväskylän X*, Jyväskylä.
- Malmer, M. P., 1973. En korologisk aspekt på tolkningen av den gotländska järnålderns myntfynd. Honos Ella Kivikoski, *Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 75*, Helsinki.
- Sarvas, P., 1969. De svenska myntskatterna från 1700-talet. *Nordisk Numismatisk Årsskrift 1969*, Lund.
- Stiernstedt, A. W., 1863. *Om kopparmyntningen i Sverige och dess utländska besittningar*, Stockholm.
- Wallroth, K.—A., 1918. Sveriges mynt 1449—1917. *Numismatiska Meddelanden XXII*, Stockholm.